

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ З ВИКОРИСТАННЯМ МАЛОЛІТНЬОГО АБО ОСОБИ, ЩО СТРАЖДАЄ ПСИХІЧНИМ ЗАХВОРЮВАННЯМ ЧИ НЕДОУМСТВОМ, ЯК ОБСТАВИНА, ЯКА ОБТЯЖУЄ ПОКАРАННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто важливість врахування ступеня тяжкості вчинення злочину, особи винного та обставин, які пом'якшують і обтяжують покарання, під час призначення покарання. Доведено істотність обставин, які обтяжують покарання (і свідчать про підвищений ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину та особи винного), як підстави суду призначити більш суворе покарання винній особі за вчинення нею злочину. Встановлено вагомість наведених обставин у забезпеченні реалізації принципів призначення покарання, насамперед його індивідуалізації.

Ключові слова: обставини, які обтяжують покарання; використання малолітнього; психічні захворювання.

Постановка проблеми. У кримінально-правовій науці обставинам, які обтяжують покарання, відведено чільне місце, що засвідчує їх важливість в індивідуалізації покарання. Наявність обставин, які обтяжують покарання, охоплено предметом доказування у кожному кримінальному провадженні. Водночас у теорії кримінального права нечітко розкрито міру впливу наведених обставин на призначуване покарання винній особі, а лише вказано на їхній обтяжуючий вплив, що позначається на практиці під час їх врахування та зумовлює безліч спірних питань. Залишаються дискусійними питання, чи достатньо зазначити у вироку наявність у справі обставини, яка обтяжує покарання, чи варто детальніше роз'яснювати вплив виявленої обставини на міру призначуваного покарання. Однією з таких обставин є вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

Стан дослідження. У науці кримінального права обставини, які обтяжують покарання, розглядаються у контексті робіт, об'єктом яких є покарання чи призначення покарання, зокрема у розвідках М. І. Бажанова, Т. А. Денисової, В. І. Зубкової, В. К. Грищука, О. А. М'яникова тощо.

Мета статті – обґрунтувати доцільність включення у перелік обставин, які обтяжують покарання, вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством.

Виклад основних положень. Злочинність дітей завжди була й залишається актуальною правовою та гострою суспільною проблемою, що постійно привертає увагу вчених і практиків. Вона є складовою загальної злочинності та засвідчує тенденції її розвитку в майбутньому. Це зумовлено не лише тим, що дітей визнано злочинцями особливого роду, а й тим, що сьогодні це – одна з найбільш кримінально уражених верств населення.

Віднедавня значно зросла кількість злочинів, що вчиняються з використанням дітей. Сьогодні використання дитини у злочині стає дедалі звичнішим у зв'язку зі складним економічним становищем в Україні.

Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 року № 3, під убивством малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу (далі – КК) України) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Таким же є трактування малолітньої особи у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5 [1, с.128]. Відповідно до Сімейного кодексу України, правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2].

Але, виходячи зі ст. 22 КК України, варто звернути увагу на те, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Частина 2 зазначеної статті передбачає відповідальність осіб, котрі вчинили злочин у віці від 14 до 16 років [3], тобто малолітніх осіб. Обмеження мінімального віку кримінальної відповідальності пов'язано з тим, що саме у цьому віці відбувається становлення підлітка як особистості. У цьому віці неповнолітні можуть розуміти й оцінювати свої вчинки, хоча їхня психіка ще не зовсім сформована. Вони не завжди критично ставляться до своїх дій, схильні до наслідування, можуть вчиняти правопорушення з помилкових уявлень про товариство, нерідко неспроможні протистояти негативному впливу [3]. Зважаючи на це, ст. 22 КК України передбачає, що особи від 14 до 16 років не можуть бути суб'єктом злочину, тому

кримінальній відповідальності не підлягають (окрім випадків, зазначених у ч. 2 ст. 22 КК України). Попри це, незважаючи на особливе ставлення у кримінальному праві до малолітньої особи, судова практика наводить сумну статистику засудження дітей.

Кількість кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми чи за їхньої участі, що перебували у 2015 р. на розгляді місцевих загальних судів, становила майже 7 тис. справ.

За вчинення злочинів у неповнолітньому віці засуджено 4,6 тис. осіб, їх частка від кількості всіх засуджених – 4,8 %. Зокрема, за вчинення злочинів у віці від 14 до 16 років засуджено 1,4 тис. осіб. За вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено 2,5 тис. підлітків, або 54,9 %. За вчинення злочинів у групі засуджено 2,3 тис. неповнолітніх осіб, із них 1 тис. підлітків вчинили злочини за участі дорослих. У стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчинила злочини 371 неповнолітня особа [4].

Як видно, судова практика відображає лише злочини, які вчинено за участю дорослих, однак про кількість злочинів, коли було використано малолітню особу, статистики нема.

Варто зазначити, що використання дитини значно полегшує вчинення злочину, оскільки вона, з огляду на свій соціальний статус, легше входить у довіру до потерпілого, а внаслідок обмеженого розуміння обставин легко піддається на вмовляння чи недостатньо розуміє шкідливість вчинюваних нею суспільно небезпечних дій. У цьому разі дитина є знаряддям вчинення антигромадських правопорушень. Доречно констатувати, що вчинення злочину з використанням малолітнього посягає на нормальний розвиток дитини, спричиняє формування у неї хибних міркувань про моральні цінності, вчинені дії, що дає змогу розглядати малолітню особу як потерпілого.

У цьому розрізі правозастосовна практика стикається з низкою проблем, а саме: якою є міра участі малолітньої особи у вчиненні злочину; яким чином доросла особа вплинула на малолітню особу з метою використання у злочині (психологічно або фізично); які мотиви використання малолітньої особи у вчиненні злочину тощо. Це обумовлює особливості призначуваного покарання дорослій особі, яка вчинила злочин із використанням малолітнього.

Отож, важливим засобом запобігання злочинності серед малолітніх є встановлення і притягнення до кримінальної відповідальності дорослих осіб, які спонукали малолітніх до вчинення злочину. Суди не завжди повно досліджують докази вини дорослих осіб у використанні малолітнього під час вчинення злочину, що може виявлятися у фізичному чи психологічному впливі дорослого, з метою викликати у дитині

ни бажання вчинити злочин чи взяти участь у вчиненні злочину (переконання, залякування, підкуп, обман тощо). Судам необхідно вивчати характер взаємин між дорослим та малолітнім, оскільки це демонструє, як дорослий залучив малолітнього до вчинення злочину.

Як зазначає Ю. Ю. Лемішко, коли йдеться про вчинення злочину з використанням малолітнього, то мається на увазі, що суб'єкт злочину (доросла особа) скористався малолітньою особою (котра не є суб'єктом злочину, оскільки не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність) для вчинення суспільно небезпечного діяння. «Сутність такого використання полягає в тому, що малолітня особа вже вчиняє або вчинила ті чи інші суспільно небезпечні дії (бездіяльність). При цьому усвідомлення злочинного характеру власних дій малолітньою особою не є обов'язковим. Воно може бути і відсутнім, якщо вона сприймає свої дії, як звичайне виконання дружнього прохання» [5, с. 464].

Об'єднання в одному пункті ч.1 ст. 67 КК України певної категорії осіб обумовлено насамперед тим, що під час використання малолітньої особи, а також особи, котра страждає на психічне захворювання чи недоумство, вказані особи можуть не розуміти значення вчинюваних ними дій.

Психічні захворювання – це ціла група порушень психіки, що впливають на стан нервової системи людини. Розлади психіки позначаються на поведінці і мисленні людини, її сприйнятті навколишньої дійсності, пам'яті та інших найважливіших психічних функціях індивіда.

Відтак, недоумство, або, як ще його називають, олігофренія, – це стійкий і такий, що характеризується неповноцінністю розумової діяльності, хворобливий стан психіки (вроджений, набутий у ранньому дитинстві або є таким, що розвинувся внаслідок якогось психічного захворювання) [6, с.167–168], коли хворий не в змозі правильно оцінити навколишню обстановку, ставлення інших людей до себе чи свої вчинки.

Ступінь суспільної небезпеки злочину, вчиненого з використанням таких категорій осіб, у цьому разі підвищується, позаяк:

- а) як правило, значно полегшується його вчинення;
- б) вчинення злочину може супроводжуватися посяганням на нормальний розвиток малолітнього;
- в) може мати місце неконтрольований розвиток подій – зокрема, спричинення малолітнім або особою, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, більш тяжких наслідків, ніж ті, які охоплювались умислом винного.

На думку О. О. М'яснікова та В. І. Зубкової, зазначена обставина, яка обтяжує покарання, істотно підвищує суспільну небезпеку злочинного діяння та винної особи, оскільки, по-перше, використання для вчинення злочину осіб, перелічених у п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України, може свідчити про бажання винної особи уникнути кримінальної відповідальності, а по-друге, винна особа користується тим, що процес залучення до злочинної діяльності зазначених осіб є досить не складний [7, с. 87; 8, с. 255–256]. Винна особа усвідомлює, що використовує осіб, які швидко піддаються на вмовляння через свій фізичний вік та психічний стан, для вчинення злочину та бажає цього для полегшення його здійснення. Водночас винна особа доволі часто створює умови, за яких її дії сприймаються вказаними особами не як злочинні, а як виконання дружньої послуги та інше [9, с. 255–256; 10, с. 256–257].

Якщо у силу хвороби особа не в стані розуміти значення своїх дій та керувати ними, то вчинений злочин, безумовно, буде характеризуватися підвищеною суспільною небезпекою. Але на основі чого має посилюватись міра кари у випадку, коли до вчинення злочину залучено особу, яка хоч і страждає на тяжке психічне захворювання, зате на момент вчинення суспільно небезпечного діяння була осудною? Очевидно, що суспільна небезпека аналізованої обставини в таких випадках не відрізняється від суспільної небезпеки звичайного підбурювання [11, с. 104].

Д. С. Дядькін пропонує уточнити цю обставину як «вчинення злочину з використанням осіб, які завідомо для винного є малолітніми або особами, що страждають психічним захворюванням чи недоумством» [10, с. 256]. Про наявність психічного розладу можуть свідчити медичні документи, результати судово-психіатричної експертизи. Що ж стосується віку особи, котра підлягає чи не підлягає кримінальній відповідальності, то автор вважає, що для кожного окремого складу злочину, в якому використано неповнолітню особу, він буде різним. Не можна застосовувати цю обставину, яка обтяжує покарання, якщо винна особа необережно допустила можливість вчинення злочину за допомогою, наприклад, особи, яка страждає на тяжке психічне захворювання. Крім того, винна особа повинна усвідомлювати, що використання вказаних осіб полегшує вчинення запланованого злочину [10, с. 257].

Висновки. Отже, запропоноване у статті дослідження доводить до висновку, що окреслену обставину слід визнати такою, що обтяжує покарання, оскільки суб'єкт злочину, досягаючи своїх цілей, вчиняє злочин руками інших осіб. Ці особи не орієнтуються чи не повною мірою орієнтуються у життєвих ситуаціях, вони через свій фізичний

чи психічний стан швидко піддаються на вмовляння, прохання, щиро вірять, що «їм за це нічого не буде». Такі особи, піддавшись на вмовляння винної особи, вчиняють суспільно небезпечні діяння, деколи вважають, що надають послугу. Винна особа при цьому створює певні умови, усвідомлюючи шкідливість вчинюваних дій.

Тому під час документування, розслідування і судового розгляду таких злочинів особливу увагу доцільно приділяти не лише загальним обставинам протиправного діяння, а й обставинам, які передували діянню, оточенню малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством, тощо.

Також, встановивши у кримінальній справі наявність обставини, яка обтяжує покарання, передбаченої п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України, суду слід детально роз'яснювати, у чому саме полягало використання зазначених у цьому пункті осіб, а не лише обмежуватися вказівкою на наявність цієї обставини у справі.

1. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах: навч. посібник / укл. Б. О. Кириць. – Львів: ПАІС, 2005. – 463с.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/022.php>

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D7F9F72E78DA88ECC2257F730036F282)

5. Лемішко Ю. Ю. Вчинення злочину з використанням малолітнього як обставина, що обтяжує покарання / Ю. Ю. Лемішко // Форум Права. – 2011. – Вип. 3. – С. 463–467.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Кантон, А.С.К., 2003. – 1104 с.

7. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 240 с.

8. Зубкова В. И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика / В. И. Зубкова. – М.: НОРМА, 2002. – 304 с.

9. Становский М. Н. Назначение наказания / М. Н. Становский. – СПб.: Юридический центр Пресс, 1999. – 480 с.

10. Дядькин Д. С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход / Д. С. Дядькин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. – 510 с.

11. Буранов Г. К. Отягчающие наказание обстоятельства в уголовном праве России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г. К. Буранов. – Ульяновск, 2002 – 242 с.

Федорчук І. Н., Кисиль З. Р. Совершение преступления с использованием малолетнего или лица, страдающего психическим заболеванием или слабоумием, как обстоятельство, отягчающее наказание по уголовному праву Украины

Рассмотрена важность учета степени тяжести совершения преступления, личности виновного и обстоятельств, смягчающих и отягчающих наказание, при назначении наказания.

Доказана существенность обстоятельств, отягчающих наказание (и свидетельствующих о повышенной степени общественной опасности совершенного преступления и личности виновного), как основания суда назначать более суровое наказание виновному лицу за совершение им преступления.

Установлена значимость приведенных обстоятельств в обеспечении реализации принципов назначения наказания, прежде всего его индивидуализации.

Ключевые слова: *обстоятельства, отягчающие наказание; использование малолетнего; психические заболевания.*

Fedorchuk I. M., Kisil Z. R. Commission of the offense using a minor or a person suffering from mental illness or dementia, as circumstance aggravating the criminal law of Ukraine

A court, inflicting a punishment, takes into account the degree of seriousness of the committed crime, the criminal and the circumstances that commute and compound punishment.

The circumstances that compound punishment play an important role while inflicting a punishment.

They testify to the greater level of the social danger of the committed crime and the criminal that give rise to the court to inflict a more severe punishment on the person who committed the crime. Considering the circumstances aggravating ensures the implementation of the principles of sentencing, especially its principle of individualization.

However, in the theory of criminal law and in practice there are many controversial points of time of sentencing, given the circumstances aggravating. Remains debatable question whether enough court justifies the sentence the perpetrator to indicate only the existence of the case circumstances aggravating or more should disclose the circumstances and to disclose its impact on the election of punitive measures.

These disputes concern the circumstances indicated in para. 9 h. 1 of art. 67 Criminal Code of Ukraine, the offense using a minor or a person suffering from mental illness or dementia.

Key words: *circumstances that compound punishment, use of a minor, mental illness.*

Стаття надійшла 30 серпня 2016 р.